

College voor Examens

LATIJNSE TAAL EN LITERATUUR VWO

Syllabus centraal examen 2014

Juni 2012

Verantwoording:

© 2012 College voor Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van het College voor Examens (CvE). De basistekst is in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CvE-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst die u hierbij aantreft, vastgesteld.

Inhoud

Voorwoord	4
1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen	5
2. Specificatie examenstof van het centraal examen	6
A Teksten	6
B Cultuurhistorische context	10
C Eindtermen	11
3. Het centraal examen	12
3.1. Zittingen centraal examen	122
3.2. Hulpmiddelen	122
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo	133
Domein A: Reflectie op klassieke teksten	14
Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur	14
Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming	14
Domein D: Oriëntatie op studie en beroep	14
Domein E: Informatievaardigheden	14
Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen	15
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	16
Deel I Vormleer	16
Deel II Syntaxis	18
Deel III Stilistische middelen	20
APPENDIX	22

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Examens (CvE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2014. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2015 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2014 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2013 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2014 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen Latijnse taal en literatuur heeft betrekking op domein A, B (voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het College voor Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het College voor Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de aankomende jaren zijn:

2014	2015	2016
Ovidius	Epistolografie (o.a. Plinius)	Vergilius

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Ovidius

Genre : Epiek

A. Teksten

Teksteditie: Aanbevolen edities: *Metamorphoses*: R.J. Tarrant, Oxford 2004 (OCT)
Fasti: E. H. Alton, D. E. W. Wormell, E. Courtney, Leipzig 1978 (Teubner)

1 Pensum

(De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

Metamorphoses

Prooemium 1-4

Phaëthon I *750-779; II *1-30, 31-62, *63-152, 153-192, *193-271, 272-328, *329-408

Narcissus III *339-412, 413-493, *494-510

Perseus en Andromeda IV *617-662, 663-739, *740-752

Perseus *V 1-45; *177-249

Apollo en Hyacinthus X 167-219

Atalanta en Hippomenes X *560-599, 600-680, *681-704

Venus en Adonis X *525-559, 710-739

Canens-Picus-Circe XIV *308-332, 332-396, *397-434

Ter vergelijking: Cephalus en Procris VII *694-752

Epiloog XV 871-879

Fasti

Callisto II 155-192

De roof van Proserpina IV *417-584, 585-620

2 Genre

▪ Definitie en kenmerken van het genre

Het epos is een lang verhalend gedicht geschreven in de dactylische hexameter. Hoofdpersonen in een epos zijn helden uit het verleden, maar ook de goden spelen een belangrijke rol: zij sturen de handeling of nemen er zelfs aan deel.

▪ Ontstaan en ontwikkeling van het genre

Het Griekse epos

De oudste Griekse epen zijn de *Ilias* en de *Odyssee*, toegeschreven aan Homerus en waarschijnlijk in de achtste eeuw v. Chr. ontstaan als resultaat van een lange traditie van mondelinge poëzie, beoefend door beroepszangers. De twee werken vormen het uitgangspunt voor de verdere ontwikkeling van de Griekse en Romeinse epische poëzie.

Tijdens het hellenisme (vanaf de derde eeuw v. Chr.) krijgt het epische genre een ander karakter. Met name in Alexandrië, in die tijd het centrum van dichtkunst en wetenschap, schrijven dichters epische poëzie die gericht is op een select publiek van literaire fijnproevers. De eisen die aan dit lezerspubliek worden gesteld, zijn vertrouwdheid met de bestaande literatuur en interesse in de wijze waarop deze traditie wordt gevarieerd en vernieuwd.

Verder wordt het menselijk handelen niet meer uitsluitend door goden bepaald, maar verschuift de aandacht naar psychologische factoren. Deze Alexandrijnse dichters hebben grote invloed uitgeoefend op de Romeinse dichters. Hun geleerde poëzie en de aandacht voor menselijke emoties vinden we terug bij Vergilius en Ovidius.

Het Romeinse epos

In de derde eeuw v. Chr. wordt het homerische epos in Rome geïntroduceerd en in het Latijn vertaald. De Romeinse dichters worden zich in toenemende mate bewust van hun eigen artistieke vermogens en gaan een openlijke wedijver (*aemulatio*) aan met de door hen bewonderde Griekse voorbeelden (*imitatio*). Vanaf de eerste eeuw v. Chr. wordt in Rome naast het mythologisch/historisch epos ook het didactisch epos populair, dat wat betreft stijl en metrum binnen het genre epos past, maar een andere inhoud heeft. T. Lucretius Carus (ca 94-55) beschrijft in zijn leerdicht *De Rerum Natura* de leer van de Griekse filosoof Epicurus.

Het Romeinse epos bereikt een hoogtepunt in de *Aeneis* van P. Vergilius Maro (70-19 v. Chr.). Dit werk vertelt over de avonturen van de held Aeneas, die beschouwd wordt als de grondlegger van Rome.

Ovidius' *Metamorphoses*

Een bijzondere plaats nemen de *Metamorphoses* van P. Ovidius Naso (43 v. Chr. - 17 n. Chr.) in, een verzameling van 250 korte verhalen over 'gedaanteveranderingen'. In de proloog van de *Metamorphoses* plaatst Ovidius zich expliciet in de traditie van het homerische epos. Door metrum (dactylische hexameter), lengte (ruim 12.000 verzen) en tot op zekere hoogte ook door het onderwerp (het vertelt over helden en goden), vertoont het werk inderdaad kenmerken van het genre epos. Maar een verschil tussen het homerische epos en de *Metamorphoses* is dat Ovidius zich presenteert als een geleerde: hij is een *poeta doctus*, d.w.z. dat hij zich richt tot een ontwikkeld en deskundig publiek. Ook op een aantal andere belangrijke punten verschilt de *Metamorphoses* van de traditionele epen, zoals de *Ilias* en de *Odyssee* van Homerus en de *Aeneis* van Vergilius. Zo bestaat het niet uit een doorlopend verhaal over één thema (zoals in de *Odyssee* 'de terugkeer van Odysseus'), maar uit een groot aantal kleinere verhalen.

Hoewel de personages in de verhalen vooral helden, goden en andere legendarische figuren zijn, is hun gedrag niet verheven, maar veeleer lichtzinnig. In zijn weinig serieuze afbeelding van de goden en de moreel vaak weinig verheffende activiteiten van de personages voldoet het werk dan ook zeker niet aan de criteria van het genre epos. Daarom wordt de *Metamorphoses* wel getypeerd als een speelse variant op het epos of als een 'anti-epos'.

▪ De verteller

Ovidius' *Metamorphoses* is een verhalende tekst. We hebben in hoofdzaak te maken met een alwetende verteller die zelf geen rol speelt in het verhaal. Zijn alwetendheid blijkt uit het feit dat hij de afloop van het verhaal en de gedachten van de personages kent. De hand van de verteller blijkt

verder uit manipulaties met het aspect 'tijd'. Zo kan hij – of een personage – vooruitlopen op het verhaal (*prospectie*) of terugkijken naar een eerdere gebeurtenis (*retrospectie* of *flashback*), versnellen of vertragen. Naast de verteller zijn ook de personages zelf veelvuldig aan het woord. Soms treden zij als verteller op. Hierdoor kan de dichter zijn verhaal vanuit verschillende perspectieven vertellen.

▪ **Specifieke structurelementen**

Hoewel de *Metamorphoses* niet uit een doorlopend verhaal bestaat over één thema, maar uit een aaneenrijging van een groot aantal kleinere verhalen over verschillende thema's, heeft de tekst toch een zekere eenheid, doordat de verhalen meestal eindigen met een gedaanteverandering.

De eenheid wordt verder gevormd door de opbouw: boek I begint met het ontstaan van de wereld en de eerste mensengeslachten, boek XV eindigt met de apotheose van Julius Caesar en heilwensen voor Augustus. Daartussen vertelt Ovidius verhalen over Griekse goden en helden en verhalen uit de 'historische' periode van de Romeinen, beginnend bij de Trojecycleus (Aeneas is de stamvader van de Romeinen).

▪ **Centrale thema's**

Naast het voornaamste centrale thema van de gedaanteveranderingen is nog een aantal terugkerende thema's aan te wijzen in de *Metamorphoses*, zoals de verhouding tussen goden en mensen. De goden zijn verantwoordelijk voor de gedaanteveranderingen, waarmee zij mensen kunnen belonen of straffen, maar er zijn ook gevallen van willekeur tegen onschuldigen, waarbij de goden zich van hun immorele kant laten zien.

Verder komen in veel verhalen aetiologische elementen voor: deze verhalen geven een verklaring voor het ontstaan van bijvoorbeeld een aardrijkskundige naam of een verschijnsel in de natuur.

Ovidius' *Fasti*

Het Latijnse woord *fasti* betekent "feestkalender". De Romeinse kalender kende geen vaste vrije dagen, zoals onze zondag. In plaats hiervan was er een groot aantal feestdagen, waarop het openbare leven grotendeels stillag. In zijn werk *Fasti* ('kalender') geeft Ovidius een beschrijving van de oorsprong van deze feestdagen, waarbij hij per boek een maand behandelt. De meeste aandacht gaat uit naar de mythologische verklaringen voor die feesten. De religieuze hervormingen die Augustus invoerde, maakten het onderwerp actueel.

De *Fasti* staat in de traditie van het didactische epos, dat in de hellenistische tijd heel populair was. Een belangrijke inspiratiebron voor Ovidius' *Fasti* wordt gevormd door Callimachus' *Aitia* ('Oorzaken'), waarin verklaringen worden gegeven van religieuze gebruiken en plaatselijke tradities.

Evenals in de *Metamorphosen* worden de verhalen verteld door een alwetende verteller. Ovidius gebruikt in de *Fasti* het elegisch distichon, bestaande uit een dactylische hexameter gevolgd door een dactylische pentameter.

Er zijn slechts zes boeken van de *Fasti* overgeleverd, over de eerste zes maanden van het jaar. Waarschijnlijk heeft Ovidius het werk zelf nooit voltooid.

3 Taal en stijl

De CvE-minimumlijst vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst. Daarnaast worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- Algemeen
 - dichterlijk meervoud
 - patronymica
- Verbum
 - verkorte vormen in perfectum en plusquamperfectum; tevens –ēre i.p.v.- ērunt
- Nomen
 - Griekse uitgangen bij Griekse eigennamen
 - accusativus respectus
 - possessief adiectivum i.p.v. genitivus (*Stygiam urbem*)
- Syntaxis
 - weglating van voorzetsels
- Metriek
 - dactylische hexameter (cesuren worden niet bekend verondersteld)
 - elegisch distichon (cesuren worden niet bekend verondersteld)
 - elisie
 - enjambement
 - metrische effecten door de afwisseling van dactylus en spondee
- Een kenmerkend onderdeel van het antieke epos is de vergelijking. Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie (illustratie van een onderdeel van het verhaal) en verschillende secundaire functies (aan de vertelling toegevoegde waarde, zoals het opwekken van emoties [pathos] en prospectie).

B. Cultuurhistorische context

1 De auteur en zijn werk

▪ Leven van Ovidius

Publius Ovidius Naso werd geboren te Sulmo (het huidige Sulmona in Midden-Italië) in 43 v. Chr. Zijn familie was bemiddeld, maar niet van adel. Hij bezocht samen met zijn broer de beste scholen in Rome, waar hij onderwijs kreeg in de retorica, als start voor een politieke carrière. Hij eindigde zijn studie, net als veel welgestelde jongeren in zijn tijd, met een reis naar Athene. Na terugkeer besloot hij zijn nauwelijks begonnen politieke loopbaan te verlaten om zich geheel aan de dichtkunst te kunnen wijden. Hij nam als gevierd dichter deel aan het openbare leven en zijn voorlezingen uit eigen werk waren zeer populair. Hij onderhield contact met collega-dichters. Na twee mislukte huwelijken trouwde hij rond zijn veertigste voor de derde keer. Op het hoogtepunt van zijn roem, in het jaar 8 na Chr., werd Ovidius door keizer Augustus plotseling verbannen naar Tomi aan de Zwarte Zee. De exacte reden hiervoor is onduidelijk. Uit verbittering over zijn verbanning verbrandde hij, naar hij zelf in zijn poëzie beweert, het manuscript van de *Metamorphoses*. Het werk bleef echter bewaard door de vele kopieën die al in omloop waren. Vanuit Tomi schreef hij gedichten vol heimwee naar zijn leven in Rome, waar zijn vrouw was achtergebleven. In veel van deze gedichten doet hij op vleiende, soms kruiperige toon een verzoek aan Augustus en later aan diens opvolger Tiberius om terug te mogen keren, maar zonder succes. Sommige geleerden betwijfelen of Ovidius werkelijk verbannen is. Ovidius stierf in Tomi in 17 of 18 n. Chr.

▪ Werken

Ovidius' belangrijkste werk is de *Metamorphoses*, zijn enige werk in hexameters.

De *Medea*, een tragedie, had groot succes maar is verloren gegaan.

Belangrijke elegische werken (elegie = couplet bestaande uit dactylische hexameter + pentameter):

- De *Amores*, erotische gedichten waarin Ovidius zijn fictieve geliefde, Corinna, bezingt.
- De *Heroides of Heroidum Epistulae*, brieven van mythologische vrouwen aan hun afwezige echtgenoot of minnaar, met in een aantal gevallen een antwoordbrief terug.
- De *Ars Amatoria*, waarin voorschriften worden gegeven voor het bereiken van succes in de liefde, in de *Remedia Amoris* worden (genees)middelen tegen de liefde besproken.
- De *Fasti* is een kalender van het Romeinse jaar met beschrijvingen van feesten, religieuze rituelen en legenden. In de zes overgeleverde boeken worden de maanden januari t/m juni behandeld. Waarschijnlijk heeft Ovidius het werk nooit voltooid. Het werk is na Ovidius' dood gepubliceerd.
- In ballingschap schreef Ovidius de *Tristia*, treurzangen vol zelfbeklag, en de poëtische brieven *Epistulae ex Ponto*, brieven uit het gebied van de Zwarte Zee.

▪ Waardering in latere tijd

Ovidius heeft grote bewondering geogst en een enorme invloed gehad op de literatuur en beeldende kunst in later tijd. In de Middeleeuwen werden de verhalen van Ovidius veel gelezen, maar het lage morele gehalte van veel verhalen paste niet bij de strenge moraal van die tijd. Daarom bedacht men allegorische verklaringen. In de Renaissance werden de *Metamorphoses* nog steeds veel gelezen, ook in korte samenvattingen. Vanaf die tijd zien we dat de *Metamorphoses* ook een grote inspiratiebron vormen voor de beeldende kunst.

2 De historische context

▪ Politiek en cultureel klimaat

In de tijd van Ovidius bestond er na een langdurige periode van burgeroorlogen een algemeen verlangen naar vrede en welvaart. Augustus voorzag in deze behoefte, nadat hij alle macht in handen had gekregen. Hij voerde hervormingen door op sociaal en religieus gebied en zorgde voor wetten die het traditionele gezin beschermden (bijvoorbeeld een wet tegen overspel). Ook in de literatuur moest de waardering voor de oude Romeinse tradities tot uiting komen. Vergilius deed dit met zijn *Aeneis*, Horatius preeft de *virtus romana*, Livius stimuleerde het nationaal bewustzijn door het Romeinse verleden te idealiseren. Deze bijval uit de literaire wereld ging soms over in verering van de keizer. Maar anders dan bij veel van zijn collega-schrijvers en kunstenaars die de gevolgen van de burgeroorlogen aan den lijve hadden ondervonden, speelt in het werk van Ovidius de bewondering

voor de keizer slechts een kleine rol. Zijn werk kon in sommige opzichten zelfs als ondermijnend voor de politiek van Augustus worden ervaren. Augustus zal weinig waardering gehad hebben voor bepaalde provocerende passages in de *Ars Amatoria*, en daarnaast voor het gebrek aan decorum dat goden en helden in de *Metamorphoses* vertonen, het voortdurende overspel en het uitweiden over de minder voorbeeldige daden uit het roemrijke verleden van Rome. Evenmin zal Augustus gecharmeerd zijn geweest van het feit dat Ovidius citaten van Vergilius, Augustus' lievelingsdichter, in een totaal andere, vaak frivole, context plaatst.

▪ Religieus klimaat

Het is de vraag of de Romeinen in Ovidius' tijd ook werkelijk in de traditionele goden en mythen geloofden. Het leven van de Romeinen was doortrokken van religie. Maar er zullen stellig verschillen hebben bestaan tussen de 'gewone' Romeinen en de (kleine) intellectuele bovenlaag, waarin velen zich aangetrokken voelden tot diverse filosofische richtingen, zonder overigens de traditionele godsdienst zonder meer te verwerpen. Bovendien bestond er een nauwe band tussen religie en staat. Niet voor niets deed Augustus er alles aan om de godsdienst na het verval van de burgeroorlogen een sterke nieuwe impuls te geven.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1.

Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Reflectie op klassieke teksten
- Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur
- Domein C Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein D Oriëntatie op studie en beroep
- Domein E Informatievaardigheden.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het centraal examen heeft betrekking op een thema en/of genre aan de hand van authentieke teksten van een of meer auteurs en van vertaalde teksten.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten

1. De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
 - een ongeziene passage te vertalen;
 - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
 - een passage te vergelijken vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief, met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

2. De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
 - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en zijn eigen leven;
 - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de traditie waarin Europa staat.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

3. De kandidaat kan een beargumenteerde reactie op de voorgelegde teksten formuleren.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

4. De kandidaat kan gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij Latijn.

Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Klassieke culturele vorming

Een leerling met een klassieke taal in het pakket moet KCV volgen.

Scholen kunnen zowel op het atheneum als op het havo de leerlingen in de gelegenheid stellen het vak klassieke culturele vorming (KCV) te kiezen in plaats van culturele kunstzinnige vorming (CKV).

De school mag de leerlingen de vervanging niet opleggen. Ook op het havo is de vervanging van CKV door KCV mogelijk doordat de havo-leerling – als de school dat toestaat – één of meer vakken uit zijn of haar pakket mag inruilen voor het overeenkomstige vwo-vak. KCV mag worden beschouwd als het overeenkomstige vwo-vak voor CKV.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2011.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van stilistische middelen die door het CvE bekend worden verondersteld.

*De minimumlijst Latijn is primair bedoeld voor docenten en hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp/object, i.v.m. een term als *objectsinfinitivus*); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.*

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*

De vocativus, inclusief het type *fili*.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostris*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i*, *-si*, *-xi*, *-psi*
- klankverandering

- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling die een bezitter of eigenschap uitdrukt.
- genitivus partitivus
- genitivus subiectivus
- genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp/object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i. en a.c.p.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

De begrippen deponens / semi-deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens historicum.
- het imperfectum: beschrijving van de achtergrond/voortdoring/gewoonte/poging.
- het perfectum: beschrijving van de gebeurtenissen.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.
- in bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.
- in de indirecte vraag.
- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.
- in de indirecte rede met uitzondering van de coniunctivus die een bevel uitdrukt.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen) wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- subjectsinfinitivus en objectsinfinitivus.
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- het verbonden participium.
- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.
- in a.c.p.
- in de ablativus absolutus.
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

Het dominant gebruik van het participium wordt niet bekend verondersteld.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen.
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Stilistische middelen

Het CvE gaat ervan uit dat de kandidaten vertrouwd zijn met de volgende stilistische, narratologische en argumentatieve begrippen:

a-fortiori-redenering
alliteratie
alwetende verteller
anafoor
analogie als argument in een bewijsvoering
antithese
apostrofe
assonantie
asyndeton (copulatief [verbindend] en adversatief [tegenstellend])
chiasme
climax
dramatische ironie
ellips
enallagè/hypallagè
eufemisme
hyperbaton
hyperbool
invoeren fictieve opponent
ironie
litotes
metafoor
metonymia:
- abstractum pro concreto
- naam van een god i.p.v. zijn/haar invloedssfeer
- materiaal/stof i.p.v. voorwerp
- pars pro toto
paradox
parallellie
pars pro toto
pathos
personificatie
polysyndeton
prospectieve elementen
raamvertelling
retorische vraag
retrospectieve elementen
sententia
tertium comparationis / punt van vergelijking
trikolon
vergelijking
versnelling/vertraging
vertellerscommentaar

vertelperspectief
verteltempo
verteltijd / vertelde tijd
woordplaatsing aan het begin/einde van een regel/zin

NOTA BENE: wanneer in vragen de term *tekstelement* wordt gehanteerd, wordt daarmee bedoeld:
een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	ceceidi	casum*
caedo	ceceidi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum

instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus

traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum